

Maailman ja tiedon kauneus

Tiedon ja kuvan muuttuvat suhteet tietokuvakirjassa

PIRITA TOLVANEN

Lasten ja nuorten tietokirjallisuus on ollut jo pitkään hyvässä nosteessa Suomessa ja maailmalla. Uusissa tietokuvakirjoissa luotetaan visuaalisuuden lisäksi perinteistä tietokirjaa enemmän eri aisteihin, tunteisiin ja kokemukselliseen oppimiseen. Parhaimmillaan ne onnistuvat myös läpinäkyvästi todentamaan tiedon alkuperää.

Bolognan kirjamesut ovat maailman johtava lastenkirjallisuuden ammattilaistapahtuma ja todellinen näköalapaikka alan uusiin virtauksiin. Maaliskuussa 2023 tapahtuma täytti 60 vuotta.

Olen käynyt messuilla aiemminkin, mutta tänä vuonna katsoin tarjontaa hieman eri silmin, koska teen lasten tietokuvakirjojen datavisualisoinnista tutkimusta, jonka aloitin keväällä 2022 Fulbright-stipendiaattina Bostonissa (ks. *Onnimanni* 2/2022).

Giorgia Grillin ja Ilaria Dindellin kirjamesujen yhteyteen kuratoima näyttely *Beauty and The World* pohjautuu Bolognan yliopiston monivuotiseen tutkimushankkeeseen, johon liittyy myös artikkelikokoelma *Non-fiction picturebooks. Sharing knowledge as an aesthetic experience* (ks. Seula, s. 48–49). Kirja ja näyttely pyrkivät vakiinnuttamaan lasten ja nuorten tietokirjallisuuteen termiä ”uusi tietokuvakirja”. Käsitteellä tarkoitetaan lapsille ja nuorille suunnattuja teoksia, jotka pohjautuvat visuaalisuuteen ja elämyksellisyyteen ja ovat konseptiltaan aiempaan tarjontaan verrattuna huomattavasti innovatiivisempia. Näyttelyyn oli koottu yli 600 eri puolilla maailmaa 15 vuoden aikana ilmestynyttä lastenkirjaa.

Näyttelyn ulkopuolelle oli rajattu perinteiset tietokirjat, jotka hyödyntävät näyttelyn kuratoineiden Grillin ja Dindellin mukaan tietoa ”objektiivisesti, neutraalisti ja maltillisesti”. Niin ikään ”opettavaiset ja holhoavat” kirjat ilmastomuutoksesta sekä naisten elämäkerrat oli rajattu trendikkyytensä vuoksi kokonaan pois. Myös tarinallisten tietokuvakirjojen edustus oli vähäinen, joten näyttelyn voi todellakin nähdä uuden kuvavetoisen tietokirjallisuuden käänteen tekeväenä ja toivottavasti myös keskustelua lisäävänä merkkipaaluna.

Visualisoinnin haasteet

Näyttely oli jaettu kahteen pääteemaan: 1) Näkyvä / Näkymätön sekä 2) Koot, numerot ja mitat. Ensimmäinen pääteema koostui kirjoista, jotka käsittelivät näyttelyn kokoajien mukaan elämän mysteeriiä ja suuria kysymyksiä, universionia, uskontoa tai lapsuuden kurioositeetteja. Näyttelyn ainoa suomalainen kirja oli Hanna Konolan *Tuulen vuosi* (Etana Editions 2016), joka havainnollistaa eri vuodenaikoina muuttuvaa tuulen näkymätöntä, mutta silti vuodentakierrolle tärkeää olemusta.

Karkean arvioni mukaan suurin osa näytte-

© Pirita Tolvanen

Aistien hyllystä löytyi tietokuvakirjoja väreistä, tuoksujen historiasta, äänistä ja niiden muodostumisesta sekä sateen rytmistä.

lyn kirjoista oli julkaistu Euroopassa ja Yhdysvalloissa. Oli vaikuttavaa nähdä näyttelyn tietokuvakirjat hyllyissä kannet näkyvillä. Ihastuin tapaan, jolla monet kirjat lähestyivät aiheitaan. Monista kirjoista välittyi myös tietokirjoihin harvemmin liitetty runollinen ote. Lisäksi monet kirjat korostivat tunteita ja aisteja – ja kauneutta. Toisaalta tulkitsin teemoituksen ja näyttelytekstien henkivän jopa pientä epäluuloa siihen, ylittääkö kivenkova tieto yhtä korkealle arvoasteikossa kokemuksellisuuden tai taiteellisten ansioiden kanssa.

Näyttelyn toinen pääteema, Koot, numerot ja mitat, koostui kirjoista, jotka käsittelevät objektiivisia, todennettavia ja mitattavia faktoja. Näyttelyn kokoajien luonnehdinnan mukaan ne esittelevät ”maailman jonka (luulemme) olevan vangittavissa, mitattavissa, kontrolloitavissa ja järjellä dominoitavissa”.

Omaa tutkimusaiheittani vasten ihmettellen tällaista lähtöoletusta tietokirjallisuutta esittelevässä näyttelyssä. Tutkimushankkeen artikkelikokoelmassa havainnollistetaan nimittäin monin esimerkein tieteen historian suurnimien avointa ja tasa-arvoista lähestymistapaa sekä tieteseen että taiteeseen. Mielestäni nimenomaan

lasten tietokuvakirjat kiteyttävät parhaimmillaan ajatuksen tieteen ja taiteen toimivasta liitosta. Tosin asetelmasta putoaa pohja heti, jos jompaakumpaa osa-aluetta pidetään toista vähempiarvoisena.

Tietoa visualisoidaan lasten tietokirjoissa nykyisin jo todella luovasti. Silti Bolognan näyttely vahvisti käsitystäni siitä, että numeraalinen data lasten tietokuvakirjoissa on edelleen melko yksinkertaista ja sen visualisointi jopa maailmanlaajuisesti vähäistä lukuun ottamatta infograafikkaan keskittyneitä teoksia.

Tiedonhankinta näkyvämmäksi

Olemme tottuneet siihen, että monet vaikutteet virtaavat Yhdysvalloista läntiseen maailmaan varsin suodattamattomina. Yksi kiinnostavista ilmiöistä, joka Atlantin takana on jo lasten tietokirjoissa vakiintunut, liittyy tiedon lähteistyksen. Taustamateriaali, *back matter*, on olennainen osa yhdysvaltalaisen tietokuvakirjan formaattia. Lähdeluetteloiden lisäksi kirjoissa kuvataan monipuolisesti tekijöiden taustatyötä ja näin avataan myös tiedon juurille pääsemistä. Näin autetaan lasta ymmärtämään paitsi lähde-

kirjallisuuden myös lähdekritiikin merkitystä.

Aikuisenkaan ei aina ole helppoa hahmottaa tietokirjallisuuden lähdeaineistoja, varsinkaan yleistajuiseen esitystapaan pyrkivissä tietokirjoissa. Tämä koettiin Suomessa syksyllä 2022 Maria Petterssonin yleistajuisen tietokirjan lähdekäytäntöihin liittyvän kohun yhteydessä.

Tietokuvakirjoilla erityisesti ja yleisellä tasolla kaikilla lasten tietokirjoilla on runsaan kuvituksen ansiosta laajemmat ja luovemmat tavat tehdä tiedonhankinnan prosessia näkyväksi. Siksi olisi mielestäni erityisen tärkeää, varsinkin tekoälyn käyttömahdollisuuksien lisääntyessä, että kuvitukseen liittyvä lähdemateriaali ilmoitettaisiin nykyistä selvemmin tietokirjoissa. Kuvien avulla voisi jopa olla helpompaa avata esimerkiksi primääri- ja sekundäärilähteiden eroa.

” Voisiko tietoa siis lähestyä alun alkaenkin paljon nykyistä enemmän kuvien kautta?

Yhdysvalloissa kirjantekoprosessi näyttäyty edelleen siinä mielessä hierarkkisenä, että kirjan suunnittelu alkaa aina tekstistä ja kuvitus on tekstille alisteinen. Tästä tekstin ja kuvan välisestä arvoasetelmasta huolimatta Yhdysvalloissa kohtaa harvoin tietokuvakirjaa, jossa teksti dominoisi aukeamaa. Myös *Beauty and the World* -näyttelyn kirjoissa luotettiin poikkeuksetta kuvitukseen tiedon välittäjänä.

Toivottavasti suuntaus, jossa kuville annetaan enemmän valtaa kaikessa tiedonvälityksessä, näkyisi pian Suomessakin. Kuvan on väitetty kertovan enemmän kuin tuhat sanaa: havainnolli-

nen kuva vähentäisi näin tekstin määrää ja tämä ratkaisu voisi johdattaa tiedon ääreen myös sellaisia ihmisiä, joilla on perinteisen tekstin lukemiseen liittyviä haasteita.

Voisiko tietoa siis lähestyä alun alkaenkin paljon nykyistä enemmän kuvien kautta? Se tarkoittaisi muutosta ajattelutavoissa. Tietokuva-kirja on jo muotonsa puolesta luonteva askel kohti tätä muutosta, mutta muutos edellyttäisi sekä tietokirjojen tekijöiltä että kustantamojen ammattilaisilta nykyistä parempaa erilaisen tiedon visualisoinnin konventioiden tuntemusta.

Trendit muuttuvat hitaasti

Lasten ja nuorten tietokirjallisuuden uusimpia trendejä maailmalla ovat mielenterveys, lasten ja nuorten *self help* -oppaat sekä tunnetaitoja käsittelevät kirjat. Nämä teemat nostettiin esiin Publishers Weekly -uutismedian Bolognan messujen aikaan ilmestyneessä katsauksessa. Tunteisiin keskittyvien kirjojen suosion selitettiin johtuvan ainakin osittain koronapandemiasta. Myös sarjakuvat ja sen alalajeista manga ovat nousussa. Bolognan messuillakin oli jo toista vuotta sarjakuvalla oma osastonsa. Tubettajien kirjoittamat lasten- ja nuortenkirjat ovat kasvussa ympäri maailman: Italiassa peräti kahdeksan kymmenestä vuoden 2022 parhaiten myydystä kirjasta oli tubettajien tekemiä!

Todennäköisesti yksi lasten ja nuorten tietokirjallisuuden suosituimmista aihealueista, luonto ja eläimet, tulee ilmastokriisin edetessä muuttamaan muotoaan. Hyvä kotimainen esimerkki on Minna Viitalähteen tietokuvakirja *Me Harvinaiset* (Atena 2021), jossa ilmastonmuutos on vahvasti ja monimuotoisesti mukana myös konseptitasolla. Kirja esittelee 14 sisältöaukeamallaan yhtä monta Suomen luonnon uhanalaista eläintä.

Suomessa ilmastonmuutosta yleisesti käsitteleviä lasten tietokirjoja julkaistiin aluksi käännöksinä. Yhdysvalloissa ilmestyy jo paljon kirjoja, joissa ilmastonmuutokseen liittyviä teemoja tarkennetaan pienempään mittakaavaan, esi-

© Pirita Tolvanen

Koot, numerot ja mitat -hyllystä löytyi tietokuvakirjoja muun muassa korkeimmista rakennuksista, nopeimmista kulkijoista, korkeimmista vuorista sekä monta kirjaa laskemisesta. Yläriivin vasemmanpuoleinen Kristin Roskiffen kirja on tuttu suomennoksena *Kaikki lasketaan* (S&S 2020).

merkiksi maastopalojen aiheuttamiin tuhoihin tai pölyttäjämehiläisten vähenemiseen.

Ilmastoaiheissa lasten tietokirjoissa näkyy uutena painotuksena lasten ja nuorten toimijuuden vahvistuminen. Yhdysvalloissa demokratiaan ja yhteiskunnalliseen osallistumiseen kannustavilla kirjoilla on pitkät perinteet. Lapsillekin julkaistaan kirjoja maan historian kuuluisimmista poliitikkojen ja vaikuttajien puheista. Rasismia, seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen ja omien oikeuksien tunnistamista käsitteleviä tietokirjoja on niin ikään julkaistu Yhdysvalloissa jo pitkään. Luultavasti Suomessakin yleistyvät vähitellen kirjat historiamme kipupisteistä tai vähemmistöjen vaietusta historiasta. Riina Katajavuoren ja Martin Baltscheitin *Oravien sota* (Tammi 2021) on yksi edelläkävijöistä.

Yhdysvalloissa julkaistiin vuonna 2021 kolme hämmäntävän samanlaista lasten tietokuvakirjaa: ne kertoivat kaikki ”selviytyjäpuusta”, joka selvisi World Trade Centerin terrori-iskusta vuonna 2001 ja vuosien hoivan jälkeen palautettiin alkuperäiselle paikalleen. Ymmärrän tarinan tenhon ja ajoituksen: silti kolmen lähes samanlaisen kirjan päätymisen kauppoihin rinnakkain herättää sekä kysymysmerkkejä että

” Tietokuvat terävöittävät näkökykymme ja auttavat erottamaan sitä, mikä kuvissa on faktaa ja mikä fiktiota.

sympatiaa. Esimerkki havainnollistaa sitä, miten tarkkana trendien ja ajassa kelluvien aiheiden kanssa on oltava.

Uusi voimakkaaseen visuaalisuuteen perustuva lasten tietokuvakirja voi onnistuessaan kehittää ja uudistaa myös aikuisten tietokirjallisuutta. Parhaimmillaan se voi lisätä ymmärrystämme tiedosta myös yleisellä tasolla: onko esimerkiksi tiedolla, informaatiolla tai datalla jotain eroa? Tietokuvat terävöittävät näkökykymme ja auttavat erottamaan sitä, mikä kuvissa on faktaa ja mikä fiktiota. ●

Beauty and The World -näyttelyn sitaattien suomennokset artikkelin kirjoittajan.